

Muz., 2023(64): 22-29
Rocznik, eISSN 2391-4815

data przyjęcia – 02.2023
data recenzji – 02.2023
data akceptacji – 02.2023
DOI: 10.5604/01.3001.0016.3188

PANORAMA POWSTAŃCZA. MUZEALNY POMNIK POLSKOŚCI ŚLĄSKA, KTÓRY NIGDY NIE POWSTAŁ

PANORAMA OF THE UPRISING. THE NEVER-
-CREATED MUSEUM MONUMENT TO SILESIA'S
POLISHNESS

Wiktoria Tombarkiewicz

Uniwersytet Jagielloński
ORCID 0000-0001-7677-2056

Abstract: In 1958, on the occasion of the 40th anniversary of the Silesian Uprisings, the administration of the Katowice Voivodeship decided to create the Silesian Panorama: an institution combining a museum of insurgents' mementoes, the Battle of Annaberg Panorama, and the first in Poland panoramic cinema. The plans entailed establishing a museum-and-educational institution, pioneer in its character, not merely in Poland. Since the infrastructure of memory, finally unaccomplished, has never been discussed in literature, the first part of the paper speaks about the course of the organizational works, the stage of shaping the

project, as well as the reasons for giving up the idea. The necessary information was provided by materials preserved in the State Archives in Katowice as well as in press releases. The planned commemoration was presented in the context of the development of the technology of panoramic cinema and its application in museum praxis; its role in the history of the efforts to create a permanent display of mementoes of Silesian Uprisings in the Katowice Voivodeship has been discussed, and so have the sources of the project's originator to reach for the genre of a panoramic painting, in the discussed period considered anachronical.

Keywords: Silesian Panorama, Millennium of the Polish State, museum, Silesian Uprisings, Katowice, monument, panorama.

Wstęp

W ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w latach 1957–1966 władze państwowe podjęły liczne inicjatywy w celu zaznaczenia w społeczeństwie pożądanego wizerunku wspólnotowych dziejów. Do najbardziej spektakularnych inwestycji należały pomniki stanowiące ważne punkty w topografii miast i oddziałujące na pamięć zbiorową. Niektóre projekty przewidywały stworzenie wielofunkcyjnych obiektów, jednak nie wszystkie doczekały się realizacji. Jednym z takich pomników widm jest Panorama Śląska, która nie powstała w Katowicach. W 1958 r. zrodził się pomysł utworzenia pod tą nazwą kompleksu łączącego panoramę malarską, muzeum historyczne i kino panoramiczne. Upamiętniać miał on 40-lecie powstań śląskich – wątek przewodni ogólnopolskich obchodów Tysiąclecia w 1961 r. Artykuł przybliża genezę pomysłu, założenia projektowe i przebieg prac organizacyjnych – problematykę nieomawianą dotąd szerzej w literaturze¹. Będzie też próbą odpowiedzi na pytania o motywy wyboru środków formalnych oraz o miejsce niezrealizowanej koncepcji w dziejach upamiętnień powstań śląskich i jej znaczenie w kontekście historii polskiego wytwórczości.

Historia projektu

Uchwała Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN) w Katowicach z 13 sierpnia 1958 r. stwierdza: *W związku z nadchodzącymi obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego włącza się na wniosek Wojewódzkiego Sekretariatu P.Z.P.R. w Katowicach do programu obchodu – budowę na terenie województwa katowickiego „Panoramy” poświęconej upamiętnieniu wiekowych walk ludu śląskiego, a szczególnie historycznego czynu powstańca śląskiego o wyzwolenie społeczne i narodowe oraz połączenie na zawsze prastarej polskiej ziemi śląskiej z Macierzą Polską, jako najcenniejszy wkład w wspólne dzieło wyzwolenia naszej Ludowej Ojczyzny*². Odpowiedzialnością za prace przygotowawcze obarczono Jerzego Ziętka. Wytypowano dwie możliwe lokalizacje inwestycji: tereny na południowy wschód od skrzyżowania dwóch ważnych arterii komunikacyjnych, ulic Mikołowskiej i Kochłowskiej (obecnej autostrady A4), oraz obszar na wschód od Hali Parkowej w narożniku ulic Kochłowskiej i Plebiscytowej³.

Uzyskane w listopadzie i grudniu 1958 r. ekspertyzy geologiczno-górnicza⁴ i budowlana⁵ wykazały, że prowadzona pod obiema lokalizacjami eksploatacja górnicza, której nie zamierzano przerywać, skutkować mogła nieprzewidywalnymi przesunięciami gruntu. Ekspertzy zasugerowali ograniczenie programu budowy do minimum. Konieczność dostosowania projektu do wymogów geologicznych podnosiła znacząco koszt inwestycji⁶.

W marcu 1959 r. Komitet Budowy Panoramy Śląskiej (KBPS) z Ziętkiem na czele podpisał umowę z zespołem projektowym – katowickimi architektami Zygmuntem i Jerzym Winnickimi oraz Ireną i Czesławem Kotelami⁷. Projekt architektoniczno-budowlany mieli oni przedstawić do 15 lipca 1959 r. Nie rozpisano konkursu, co było normą w przypadku wspieranych przez władze centralne inwestycji o największej randze, jak pomnik Powstańców Śląskich w Katowicach, rotunda Panoramy Racławickiej czy pomnik Powrotu Ziem

Zachodnich i Północnych do Macierzy we Wrocławiu. Może to świadczyć o lokalnym znaczeniu inicjatywy. KBPS uzyskał konieczne zgody⁸. We wrześniu Zespół Ekspertów dla Oceny Projektów Inwestycyjnych Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego zaopiniował pozytywnie „Założenia projektowe” pod warunkiem wykazania, że nie istnieją w mieście tereny o korzystniejszych warunkach, i powtórzenia ekspertyzy budowlanej⁹. Potwierdziła ona konieczność zabezpieczenia konstrukcji, podnoszącego koszty stanu surowego o 50–100% – w konkluzji zasugerowano wyszukanie terenu mniej zagrożonego szkodami górniczymi¹⁰. W efekcie 28 listopada 1959 r. Komisja Oceny Projektów Inwestycyjnych zaleciła wystąpienie do Wydziału Architektoniczno-Budowlanego Miejskiej Rady Narodowej w Katowicach o wskazanie innej lokalizacji. Jak się wydaje, data ta wyznacza koniec prac nad projektem¹¹. Nie udało się dotąd wyśledzić dokumentów czy wzmianek prasowych poświadczających dalsze losy Panoramy. Być może planów zaniechano na rzecz inwestycji o większym priorytecie lub władze uznały z czasem pomysł za niefortunny, skoro w 1965 r. rozpisano konkurs na alternatywną infrastrukturę pamięci – pomnik Powstańców Śląskich, a dwa lata później na powiązane z nim tematycznie muzeum.

Założenia projektu

*Panorama Śląska stanowić będzie trwały pomnik, wzniesiony dla uczczenia i upamiętnienia powstańczych walk wyzwolńczych Śląska. Ideowo-dydaktyczne znaczenie Panoramy Śląskiej wybiegać będzie daleko poza ramy miasta Katowice, stanie się obiektem kultury w skali regionu całego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, a w skali miasta stanie się prócz tego ważnym obiektem architektonicznym*¹² – czytamy w „Założeniach projektowych”. Projekt obejmował salę stałej ekspozycji panoramy malarskiej, cineramę i muzeum. Każdej z części autorzy przypisywali doniosłe znaczenie.

1. Plan Katowic z zaznaczoną lokalizacją Panoramy przy skrzyżowaniu ulic Kochłowskiej i Mikołowskiej, Archiwum Państwowe w Katowicach, sygn. 125, fot. Wiktoria Tombariewicz

1. Plan of Katowice with the location of the Panorama marked at the crossing of Kochłowska and Mikołowska Streets, State Archives in Katowice, ACNO 125, Photo Wiktoria Tombariewicz

Panorama malarska, przez swą wielkość i zdolność oddziaływania na widza, miała kształtować wyobrażenia o przebiegu powstań śląskich i utrwalac ich pożądaną przez inwestora interpretację w świadomości społecznej. Cinerama – kino panoramiczne – stanowiłaby pierwszą tego rodzaju atrakcję w Polsce. Z kolei utworzenie muzeum powstań śląskich przedstawiano jako zaspokojenie palącej potrzeby – brak odpowiedniej instytucji muzealnej groziło rozproszeniem i zagubieniem istniejących wciąż pamiątek tamtych wydarzeń¹³. Te funkcjonalne jednostki łączyło foyer, a uzupełniać – pomieszczenia gospodarcze, techniczne i mieszkanie dozorczy¹⁴. Architektura założenia należało dostosować do wymogów ekspozycji potężnych płócien i do warunków geologiczno-górnictwa, zapewniając ponadto przestrzeń dla cineramy i wystawy.

Budynek i otoczenie

Zgodnie z zaleceniami rotundę panoramy w lekkiej konstrukcji szkieletowej zamierzano posadowić na sztywnym fundamencie i oprzeć na monolitycznym żelbetowym trzonie, o średnicy przy gruncie 20 m, rozszerzającym się wspornikowo ku górze do 40 m, a spięt stropodachem na wiązarach stalowych¹⁵. Inspirację stanowił wyróżniony projekt konkursowy pawilonu Panoramy Racławickiej we Wrocławiu, autorstwa Zbigniewa Trelli i Andrzeja Czyżewskiego – kopię rysunku dołączono do dokumentacji¹⁶. W kształtowaniu elewacji miano zwrócić uwagę na ich walory plastyczne i łatwość utrzymania w czystości. Nie zachował się jednak żaden rysunek planowanej budowli¹⁷. Konstrukcja podtrzymująca płótno, niezależna od szkieletu rotundy, miała zapobiec uszkodzeniu go w razie odchylenia budynku od pionu¹⁸. Punkt oglądu przewidziano na umieszczonej centralnie, okrągłej platformie o średnicy 22 m, wyniesionej 5 m ponad dolną krawędź płócien, by oko widza znajdowało się na wysokości horyzontu obrazu. Platformę dla 50 widzów, dostępną pochylkami lub schodami, rozjaśniać miało światło naturalne lub – w razie potrzeby – sztuczne¹⁹.

Otoczenie zaplanowano zgodnie z funkcjonalnymi wymogami instytucji, uwzględniając drogi dojazdowe, miejsca

parkingowe i strzeżone stojaki dla rowerów. Dojścia piesze podporządkowano widokowym perspektywom budynku. Całości miały dopełniać zieleń izolująca teren założenia od ruchliwych arterii i zapewniająca dogodne miejsca odpoczynku z ławkami, wkomponowany w krajobraz przeciwpożarowy zbiornik wodny oraz zespół kiosków²⁰.

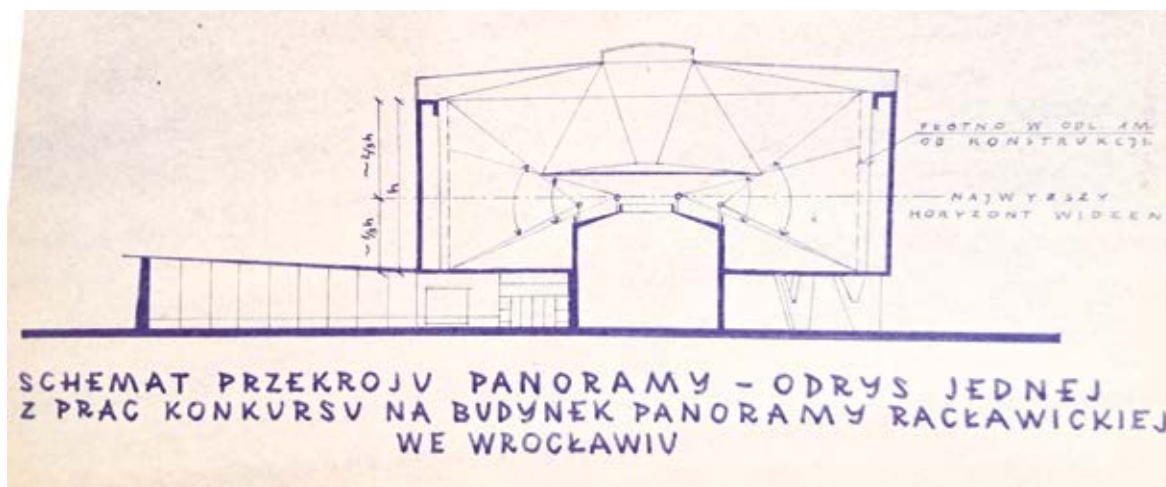
Panorama

Centrum ideowe i kompozycyjne projektu stanowiła panorama malarska prezentująca w formie syntetycznej przebieg powstań śląskich. PWRN w Katowicach w czerwcu 1959 r. zamówiło opracowanie *fabuły powstań śląskich i bitwy na górze św. Anny w formie noweli* u pisarza i publicysty Wilhelma Szewczyka z Katowic i profesora Uniwersytetu Wrocławskiego Kazimierza Popiołka²¹. Szewczyk wybrał jako temat bitwę pod Górą Świętej Anny, uznając ją za *pars pro toto* całej walki ludu śląskiego o polskość, a więc także zmagania z germanizacją, *uciskiem pruskim i hitlerowskim*²². Topografię pola bitwy ocenił jako szczególnie odpowiednią dla aranżacji przestrzeni malowidła, wypełnionej przez efektowne sceny walk, co umożliwiło *podkreślenie bohaterstwa powstańców, ich moralnego zwycięstwa nad przeważającym wrogiem, niekłamano ludowego charakteru powstania przez przeciwstawienie regularnych oddziałów wojskowych niemieckich barw, na pół cywilnym powstańcom*²³. Oglądanie miało przebiegać linearnie po okręgu. Sceny obejmowałyby kilkunastogodzinny okres walk toczących się na dość rozległym terenie. Punkt obserwacji umieszczono nie na szczycie góry, ale w pewnym od niej oddaleniu, umożliwiając przedstawienie na dalszym planie wsi i miasteczka oraz linii Odry²⁴. Autor usprawiedliwił arbitralny wybór epizodów powstańczych walk tym, że o ile literatura i nauka powinny dążyć do obiektywnego przedstawiania prawdy historycznej, o tyle *malowidło malarskie tego typu, jakim ma być panorama powstańca[za], czy tego chce czy nie posiada charakter pomnikowy. Pomniki powstają właśnie dla pokrzepienia serc*²⁵. Główny cel Panoramy scharakteryzował jako dydaktyczny, podobnie jak autor drugiego scenariusza. Popiołek także akcentował konieczność

2. Fotografia planowanej lokalizacji przy skrzyżowaniu ulic Kochłowskiej i Mikołowskiej, widok od strony ronda, Archiwum Państwowe w Katowicach, sygn. 125, fot. Wiktoria Tombarckiewicz

2. Photograph of the planned location at the crossing of Kochłowska and Mikołowska Streets, view from the side of the roundabout, State Archives in Katowice, ACNO 125, Photo Wiktoria Tombarckiewicz

3. Odrys rysunku konkursowego na projekt Panoramy Racławickiej we Wrocławiu, Archiwum Państwowe w Katowicach, sygn. 125, fot. Wiktoria Tombarkiewicz

3. Copy of the competition drawing for the design of the Raclawice Panorama in Wrocław, State Archives in Katowice, ACNO 125, Photo Wiktoria Tombarkiewicz

podkreślenia dysproporcji sił walczących stron, półcywilnego charakteru oddziałów powstańczych, zaangażowania ludności miast i wsi w walki oraz ludowego charakteru zrywu, którego celem było wyzwolenie narodowe i społeczne. Zaproponował swobodne potraktowanie realiów topograficznych i uwzględnienie dodatkowych elementów, jak pomoc polskich oddziałów i strajk powszechny, symbolizowany przez *kominy fabryczne, kominy które nie dymią*²⁶.

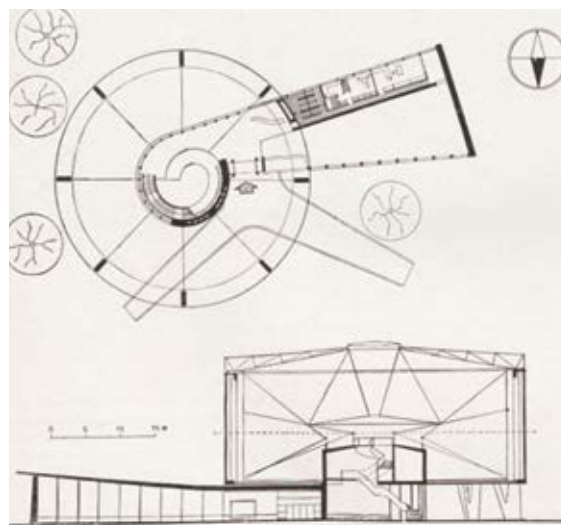
KBPŚ 1 lipca 1959 r. podpisał umowę z wrocławskim malarzem starszego pokolenia, uczniem Jacka Malczewskiego, Eugeniuszem Geppertem na sporządzenie scenariusza obrazu na podstawie wytycznych Szewczyka i dostarczenie szkicu olejnego o wymiarach 450 x 120 cm²⁷. Wstępny szkic miał być gotowy w październiku 1959 r., a projekt w skali 1 : 15 – 1 czerwca 1960 r.²⁸ Nie udało się dotąd ustalić, czy malarz rozpoczął prace, a jeśli tak, na ile były one zaawansowane.

Inspiracją pomysłu tej formy patriotycznej edukacji stała się zapewne ożywiona debata nad ekspozycją Panoramy Racławickiej, na co wskazuje bezpośrednie odwołanie autorów koncepcji do jednego z projektów konkursowych z 1957 r. Kolejny impuls dać mogła Panorama Jasnogórska – otwarta dla publiczności 28 maja 1958 r. malarska wizja *Ostatni szturm wojsk szwedzkich na klasztor Jasnogórski w r. 1655*²⁹. Przywołując jej przykład w kontekście planowanej Panoramy Śląskiej, krytyk literacki Zdzisław Hierowski wskazał, że ten gatunek malarstwa historycznego, w kategoriach artystycznych stanowiący przeżytek, wciąż pozostawał atrakcyjny dla masowego odbiorcy i mógł służyć jako skuteczny instrument kształtowania postaw patriotycznych³⁰.

Muzeum

Przedstawiony przez Janinę Matuszczak (Muzeum Górnośląskie w Bytomiu) projekt ekspozycji muzeum obejmował sześć działów: główna część, poświęcona powstaniom śląskim, zajmować miała reprezentacyjną salę o powierzchni 10 x 20 m, pozostałym przyznano po 35 m². Ich tematykę scharakteryzowano jako: *I Pamiętki rewolucji 1905–1907 roku, II Tradycje walk klasy robotniczej z lat 1907–1917,*

*III (rewolucja socjalna w Rosji i Niemczech, sprawa plebiscytu) Genezą i przebieg powstań śląskich 1917–1922, IV Wyniki powstań i plebiscytu. Powstanie i działalność KPP 1922–1939, V Podziemna walka z okupantem, VI Pamiętki martyrologii*³¹. KBPŚ ocenił propozycję jako zbyt obszerną w stosunku do potrzeb, projekt przystosowano więc do wytycznych zleceńodawców. Po modyfikacji wystawa zajmować miała foyer, poszerzające je przestrzenie i poczekalnię, której powierzchnię zwiększono z 200, wynikających z normatywu, do 300 m², aby pomieściła większą liczbę eksponatów. Zrezygnowano z przewidzianej pierwotnie części naukowo-badawczej – pracowni adiunkta i asystentów, biblioteki, czytelnicy i archiwum³².

4. Konkurs na budynek Panoramy Racławickiej we Wrocławiu – praca nr 17, architektki Zbigniew Trella i Andrzej Czyżewski, „Architektura” 1958, nr 4, s. 154

4. Competition for the building to house the Raclawice Panorama in Wrocław: work no. 17, the architects Zbigniew Trella and Andrzej Czyżewski, *Architektura*, 4 (1958), p. 154

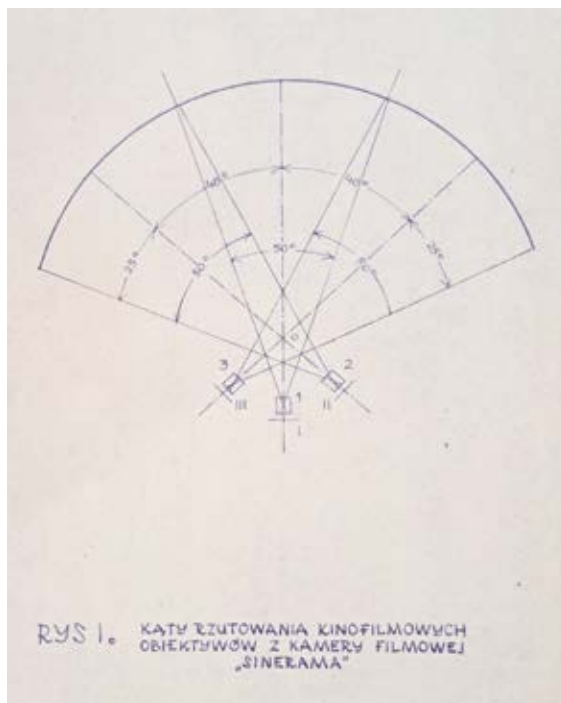
Naprzeciw głównych drzwi wejściowych widza witałaby mierząca 3 x 5 m mapa obszaru objętego plebiscytem, z zaznaczoną linią frontu powstańczego. Wejście flankowałyby dwie naturalnych wymiarów figury powstańców śląskich w historycznym umundurowaniu i rynsztunku – *winni symbolizować „wieczną straż” polską nad Odrą*. Na ścianach korytarza obiegającego pomieszczenie panoramy planowano umieścić cztery sztandary powstańcze, materiały wizualne i gabloty z dokumentami, rozkazami, drobną bronią i innymi pamiątkami powstańczymi³³.

Interpretacja wydarzeń jako oddolnego zrywu polskiej ludności Górnego Śląska w walce o przyłączenie regionu do polskiej „Macierzy” stanowiła istotny wątek propagandy zachodniej, obecny w licznych publikacjach, prelekcjach, publicznych uroczystościach i prasie z tego okresu. Przesuwając akcenty i manipulując źródłami, autorzy zamierzali też wykształcić u widza wrażenie, że do najważniejszych przyczyn powstań należały kwestie socjalne, a ich uczestnicy chwycili za broń nie tylko w *walce o wyzwolenie narodowe*, ale i *społeczne*, więc przejęcie władzy przez komunistów w 1945 r. było zwieńczeniem ich dążeń. Powstania śląskie ukazano jako ogniwo dziejów rewolucji socjalnej, umiejscawiając je między walkami „klasy robotniczej” a powstaniem Komunistycznej Partii Polski i partyzantką, jak można się domyślać, spod znaku Batalionów Chłopskich i Gwardii Ludowej.

Cinerama

Sala projekcyjna cineramy pomieścić miała 400 osób i oświetlany przez trzy aparaty projekcyjne półkolisty ekran o długości co najmniej 22,5 m, zapewniający kąt widzenia 180°. Opracowanie koncepcji technicznej zlecono ekspertom, którzy zastosowanie dostępnych systemów amerykańskich Cinerama, Circarama i Cinemiracle uznali za niemożliwe ze względu na koszty licencji, proponując skonstruowanie własnego, w oparciu o radziecki system Kinopanoramy. Projekcję na ekranie o proporcji boków 6–8 : 1 uzupełniałby dźwięk stereofoniczny. Zasada działania to wyświetlanie z trzech lub więcej projektorów taśm filmowych nagranych tak, by uzupełniać się i tworzyć ciągły obraz. „Szw” na krawędziach obrazu z projektorów należało ukryć, instalując stałe elementy scenografii (drzewo, sztandar itp.). Widzowie mieli doświadczać seansu widowisk batalistyczno-historycznych, siedząc na obrotowych krzesłach, obrotowej podłodze lub na stojąco³⁴.

Wykorzystanie projekcji panoramicznej w praktyce muzealniczej, dziś stosunkowo popularne, na przełomie lat 50. i 60. XX w. byłoby przedsięwzięciem pionierskim nie tylko w skali Polski. System Cinerama zaprezentowano po raz pierwszy na Broadwayu w 1952 r., opracowany w tym samym czasie system Cinemiracle w ogóle nie odniósł sukcesu, a pierwsza wersja Circaramy Walta Disneya datuje się dopiero na 1955 r. (udoskonalono ją w latach 60.)³⁵. Pierwsza projekcja w systemie Kinopanorama odbyła się w Moskwie 28 lutego 1958 r. – pół roku przed dostarczeniem przez ekspertów sugestii rozwiązań technicznych dla katowickiego kina³⁶. Idea panoramicznej projekcji towarzyszącej panoramie malarskiej, choć w mniejszej skali, doczekała się realizacji w 2021 r., podczas rearanżacji wystawy w małej rotundzie pawilonu Panoramy Racławickiej we Wrocławiu. Niemal cały obwód ścian zajmuje ekran, na którym prezentowany

5. Jeden ze schematów koncepcji technicznej Kinopanoramy, Archiwum Państwowe w Katowicach, sygn. 125, fot. Wiktoria Tombariewicz

5. One of the schemes of the Cinema Panorama technological concept, State Archives in Katowice, ACNO 125, Photo Wiktoria Tombariewicz

jest film uzupełniający doświadczenie malowidła, wraz ze stereofonicznym tłem dźwiękowym i komentarzem lektora.

Geneza, znaczenie, dalsze życie idei

Panorama Śląska wpisywała się w nurt obchodów Tysiąclecia związany z organizacją wystaw stałych, objazdowych i czasowych oraz tworzeniem muzeów. Kontakt z autentycznymi pamiątkami i dokumentami miał kształtować wyobrażenia o przeszłości i narzucać jej interpretację – jako drogi do wypełnienia się, wraz z nastaniem Polski Ludowej, dążeń narodu. W całej Polsce zorganizowano w związku z jubileuszem liczne wystawy dotyczące ogólnokrajowego lub lokalnego wymiaru 550-lecia bitwy pod Grunwaldem, 100-lecia powstania styczniowego i pozostałych węzłowych punktów programu Tysiąclecia³⁷. O szczególnym statusie tematyki powstań śląskich decyduje jej potencjał legitymizacji polskich rządów na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Tym tłumaczyć można skalę projektu i dążenie do nadania mu walorów nowoczesności, atrakcyjności i rozpoznawalności jako centrum powstańczego kultu w województwie katowickim. Ekspozycja umożliwiłaby kształtowanie wyobrażenia o rdzennie polskim charakterze i postępowych ambicjach „ludu” tej części dawnego pogranicza – nie tylko u mieszkańców regionu, lecz także zwiedzających z innych stron Polski, przyczyniając się do wytworzenia ujednoczonego obrazu terytorium narodowego.

Obchody Tysiąclecia zainspirowały ruch ku nowoczesności w polskim muzealnictwie – efekty świetlne, dźwiękowe, film, mechaniczne elementy i dioramy wzmocnić miały

wiarygodność proponowanej opowieści³⁸. Większą wagę niż dotychczas przypisano autentycznym dokumentom i pamiętkom z epoki, które dzięki aurze faktycznych „uczestników” przeszłości stawały się żywymi z nią łącznikami, pobudzając emocje i sentymenty widzów³⁹. Wskazane nowinki to jednak głównie dorobek zasadniczego okresu obchodów, czyli lat 1960–1965 – Panorama Śląska byłaby więc w awangardzie zmian.

Bezpośrednią inspiracją pomysłu urządzenia muzeum mógł być apel autora notatki w „Trybunie Robotniczej”⁴⁰, jednak problem zgromadzenia i ekspozycji powstańczych pamiętek był podnoszony już wcześniej i powracał po zarzuceniu projektu. W czerwcu 1961 r., z okazji 40-lecia III powstania śląskiego, otwarto czasową *Wystawę Czynu Powstańczego* w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu. Tym razem powstania wpisano w historiozofię komunistyczną, jako motto wykorzystując cytaty z przemówienia Władysława Gomułki: *Druga, którą w trzech powstaniach poszli Ślązacy, jest tą samą drogą, po której dziś kroczy demokracja polska*⁴¹. W 1964 r. powstał oddział Muzeum Śląska Opolskiego: Muzeum Czynu Powstańczego w Leśnicy, województwo katowickie wciąż nie miało jednak własnej placówki. Chciano temu zaradzić, proponując urządzenie Muzeum Walki i Zwycięstwa oraz Powstań Śląskich jako uzupełnienia pomnika Powstańców Śląskich. Realizacja wyłoniętego w rozpisany w 1967 r. konkursie projektu Juranda Jareckiego, podobnie jak panorama malarska,

pozostała w sferze zamierzeń⁴². Stałej ekspozycji poświęconej powstaniom wschodni Górny Śląsk doczekał się dopiero w 2014 r. Otwarte wówczas Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach wiąże się z ponownym ożywieniem w ostatnich latach zainteresowania władz promocją polskiej wizji dziejów regionu. Inne przykłady to żywo dyskutowana wystawa stała dotycząca historii Górnego Śląska w Muzeum Śląskim w Katowicach czy Panteon Górnośląski otwarty niedawno w podziemiach katowickiej archikatedry⁴³.

Zakończenie

Panorama powstańcza wraz z muzeum byłaby prawdopodobnie najważniejszym pod względem rozmachu inwestycyjnego i rangi symbolicznej pomnikiem Tysiąclecia w województwie katowickim. Utrwalając w pamięci społecznej opowieść o Górnym Śląsku jako regionie przenikniętym polskim duchem i postępowymi ideami, wpisywałby się on w propagandę Ziemi Zachodnich i Północnych oraz historiozofię komunistyczną. Dalsze dzieje problemu muzealnego upamiętnienia powstań śląskich wskazują, że o ile drugi z tych czynników utracił znaczenie, to pierwszy – akcentowanie „polskiego żywiołu” jako czynnika decydującego o obliczu regionu, także przed jego całkowitym włączeniem do państwa polskiego – wciąż kształtuje linię ideologiczną publicznych inwestycji w zakresie infrastruktury pamięci.

Streszczenie: W 1958 r. władze województwa katowickiego podjęły inicjatywę utworzenia, z okazji 40-lecia powstań śląskich, Panoramy Śląskiej, instytucji łączącej muzeum powstańczych pamiętek, malarską panoramę i bitwy o Górę Świętej Anny i pierwsze w Polsce kino panoramiczne. Plany zakładały powstanie placówki muzealno-edukacyjnej pod wieloma względami pionierskiej, nie tylko w skali Polski. Ponieważ niezrealizowana ostatecznie infrastruktura pamięci nie została dotychczas szerzej omówiona w literaturze, pierwsza część artykułu przybliży przebieg prac organizacyjnych, fazy

kształtowania się projektu i przyczyny zarzucenia pomysłu. Informacji dostarczyły materiały przechowywane w Archiwum Państwowym w Katowicach oraz notatki prasowe. Planowane upamiętnienie zaprezentowano w kontekście rozwoju technologii kina panoramicznego oraz jej zastosowania w praktyce muzealniczej, wskazano jego miejsce w dziejach starań o utworzenie stałej ekspozycji pamiętek powstań śląskich w województwie katowickim oraz źródła decyzji pomysłodawców o sięgnięciu po gatunek panoramy malarskiej, w omawianym okresie postrzegany jako archaiczny.

Słowa kluczowe: Panorama Śląska, Tysiąclecie Państwa Polskiego, muzeum, powstania śląskie, Katowice, pomnik, panorama.

Przypisy

- ¹ Krótkie omówienie ze skanami archiwaliów zob. J. Grudniewski, R. Kaczmarek, M. Węcki, *Powstania Śląskie 1919-1920-1921. Uczestnicy – Pomniki – Rocznice*, Katowice 2011, s. 65-69.
- ² Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach (dalej: PWRN), Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego (dalej: WKPG), sygn. 125, s. 37.
- ³ *Ibidem*, s. 71.
- ⁴ *Ibidem*, s. 51-69.
- ⁵ *Ibidem*, s. 71-80.
- ⁶ *Ibidem*.
- ⁷ AP, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację (dalej: ZBoWiD), Zarząd Okręgowy w Katowicach (dalej: ZO), sygn. 417, s. 23-26.
- ⁸ *Ibidem*, s. 87-91.
- ⁹ *Ibidem*, s. 7.
- ¹⁰ AP, ZBoWiD, ZO, sygn. 417, s. 27-32.
- ¹¹ *Ibidem*, s. 10-11.
- ¹² AP, PWRN, WKPG, sygn. 125, s. 10-11.

- ¹³ [b.a.], *Katowice otrzymają panoramę powstańczą*, „Trybuna Robotnicza” 15 VIII 1958, nr 192, s. 1.
- ¹⁴ *Ibidem*.
- ¹⁵ AP, PWRN, WKPG, sygn. 125, s. 27-28.
- ¹⁶ *Ibidem*, s. 92. Rysunek opublikowano wcześniej w: „Architektura” 1958, nr 4, s. 154.
- ¹⁷ AP, PWRN, WKPG, sygn. 125, s. 31.
- ¹⁸ *Ibidem*, s. 28.
- ¹⁹ *Ibidem*, s. 24.
- ²⁰ *Ibidem*.
- ²¹ AP, ZBoWiD, ZO, sygn. 417, s. 12-13.
- ²² AP, PWRN, WKPG, sygn. 125, s. 104.
- ²³ *Ibidem*.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁵ *Ibidem*, s. 109.
- ²⁶ AP, ZBoWiD, ZO, sygn. 417, s. 1-3.
- ²⁷ *Ibidem*, s. 20.
- ²⁸ AP, PWRN, WKPG, sygn. 125, s. 32.
- ²⁹ ŻER, *Zwiedzajcie panoramę*, „Świat” 17 VIII 1958, nr 33, s. 10.
- ³⁰ Z. Hierowski, *Panoramy*, „Trybuna Robotnicza” 23-24 VIII 1958, nr 199, s. 7.
- ³¹ AP, PWRN, WKPG, sygn. 125, s. 99.
- ³² *Ibidem*, s. 103.
- ³³ *Ibidem*, s. 102.
- ³⁴ AP, ZBoWiD, ZO, sygn. 417, s. 4-9.
- ³⁵ S. Mascia, *Fiat Looks at the Panoramic Cinema in the Sixties*, „International Panorama Council Journal” 2020, t. 4, s. 64.
- ³⁶ J.H. Krukones, *Peacefully coexisting on a wide screen: Kinopanorama vs. Cinerama, 1952-66*, „Studies in Russian and Soviet Cinema” 2010, nr 4, s. 287.
- ³⁷ A. Młynarczyk-Tomczyk, „Wielka lekcja historii”. *Prezentacja Tysiąclecia Polski poprzez wystawy w latach 1960-1966/67*, Kielce 2022, s. 66-76.
- ³⁸ *Ibidem*, s. 171.
- ³⁸ *Ibidem*, s. 74-75.
- ⁴⁰ [b.a.], *op. cit.*, s. 1.
- ⁴¹ L.M., *Droga*, „Trybuna Robotnicza” 5 VIII 1961, nr 131, s. 3.
- ⁴² A. Borowik, *Nowe Katowice. Forma i ideologia polskiej architektury powojennej na przykładzie Katowic (1945-1980)*, Warszawa 2019, s. 248-251.
- ⁴³ W. Tombariewicz, *Renesans formuły panteonizacji wnętrz sakralnych we współczesnej Polsce*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 2020, nr 3, s. 93-94.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Katowicach

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach, Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego
Związek Bojowników o Wolność i Demokrację, Zarząd Okręgowy w Katowicach

Źródła drukowane

- [b.a.], *Katowice otrzymają panoramę powstańczą*, „Trybuna Robotnicza” 15 VIII 1958, nr 192, s. 1.
- Czerner Olgierd, *Konkurs na budynek Panoramy Racławickiej we Wrocławiu*, „Architektura” 1958, nr 4, s. 152-155.
- Hierowski Zdzisław, *Panoramy*, „Trybuna Robotnicza” 23-24 VIII 1958, nr 199, s. 7.
- L.M., *Droga*, „Trybuna Robotnicza” 5 VI 1961, nr 131, s. 3.
- ŻER, *Zwiedzajcie panoramę*, „Świat” 17 VIII 1958, nr 33, s. 10.

Opracowania

- Borowik Aneta, *Nowe Katowice. Forma i ideologia polskiej architektury powojennej na przykładzie Katowic (1945-1980)*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2019, s. 248-251.
- Grudniewski Jakub, Kaczmarek Ryszard, Węcki Mirosław, *Powstania śląskie 1919-1920-1921. Uczestnicy – Pomniki – Rocznice*, Archiwum Państwowe w Katowicach, Katowice 2011.
- Krukones James H., *Peacefully coexisting on a wide screen: Kinopanorama vs. Cinerama, 1952-66*, „Studies in Russian and Soviet Cinema” 2010, t. 4, s. 283-305.
- Mascia Silvia, *Fiat Looks at the Panoramic Cinema in the Sixties*, „International Panorama Council Journal” 2020, t. 4, s. 64-71.
- Młynarczyk-Tomczyk Anita, „Wielka lekcja historii”. *Prezentacja Tysiąclecia Polski poprzez wystawy w latach 1960-1966/67*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2022.
- Tombariewicz Wiktoria, *Renesans formuły panteonizacji wnętrz sakralnych we współczesnej Polsce*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 2020, nr 3, s. 86-97.

Wiktorja Tombarkiewicz

Historyk sztuki i medioznawczyni, doktorantka programu „Nauki o Sztuce” na Uniwersytecie Jagiellońskim. W badaniach skupia się na problematyce związanej ze znaczeniem sztuki, kultury wizualnej i innych mediów dla kształtowania tożsamości zbiorowych, przede wszystkim w kontekście Polski i Śląska w XX i XXI w.; wiktoria.tombarkiewicz@doctoral.uj.edu.pl.

Word count: 3573; **Tables:** –; **Figures:** 5; **References:** 14

Received: 02.2023; **Reviewed:** 02.2023; **Accepted:** 02.2023; **Published:** 03.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0016.3188

Copyright ©: Some rights reserved: National Institute for Museums. Published by Index Copernicus Sp. z o.o. This material

is available under the Creative Commons – Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

The full terms of this license are available on: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>

Competing interests: Authors have declared that no competing interest exists.

Cite this article as: Tombarkiewicz W.; PANORAMA POWSTAŃCZA. MUZEALNY POMNIK POLSKOŚCI ŚLĄSKA, KTÓRY NIGDY NIE POWSTAŁ. Muz., 2023(64): 22-29

Table of contents 2023: <https://muzealnictworocznik.com/issue/14964>